

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Autor wystawy: Jacek Persa
Koncepcja plastyczna serii: Aleksandra Kaiper-Miszułowicz
Recenzenci: dr Przemysław Benken, dr hab. Filip Musiał
Redakcja i korekta: Inga Jaworska-Róg
Projekt graficzny: Katarzyna Dinwibel

Przygotowując wystawę, dołożyliśmy wszelkich starań, ale pomimo poszukiwań nie udało się nam dotrzeć do wszystkich autorów zamieszczonych fotografii oraz właścicieli praw majątkowych. Będziemy wdzięczni za wszelką pomoc w ustaleniu autorstwa tych zdjęć oraz w dotarciu do aktualnych właścicieli praw majątkowych w celu uregulowania stosownego wynagrodzenia z tytułu ich wykorzystania na wystawie.

WOJNA Z BOLSZEWIKAMI BITWA WARSZAWSKA 1920

Naczelnny Wódz marsz. Józef Piłsudski salutujący oddziałom wyruszającym na front, kwiecień 1920 r. (Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego – CAW WBH)

REWOLUCJA BOLSZEWICKA W ROSJI

Przywódcy sowieccy (pośrodku Włodzimierz Lenin i Lew Trocki) świętują drugą rocznicę rewolucji październikowej, Moskwa, plac Czerwony, 7 listopada 1919 r. (domena publiczna)

Tableau przedstawiające Radę Komisarzy Ludowych RFSRR – Sownarkom: W. Lenina, M.I. Kalinina, A. Rykowa, F. Dzierżyńskiego, G. Cziczierina, A. Łunaczarskiego, N. Siemaszkę, D. Kurskiego, N. Krestinskiego, W. Szmida, 2 stycznia 1919 r. (domena publiczna)

W marcu 1917 r. w Rosji wybuchła rewolucja, w wyniku której abdykował car Mikołaj II. Rozpoczął się okres zawirowań politycznych i walki pomiędzy „białymi” (przeciwnikami komunistów) a „czerwonymi” (zwolennikami rewolucji). W kwietniu 1917 r. z Niemiec do Rosji został wysłany Włodzimierz Lenin, który wspólnie z Lwem Trockim ożywił działalność bolszewików. Siejąc zamęt i anarchizację w armii rosyjskiej, przygotowywali się do przejęcia władzy. 24 października (6 listopada) 1917 r. w Piotrogradzie wybuchł bolszewicki przewrót, który zapoczątkował 3-letni okres wojny domowej w Rosji. Zdobycie władzy przez bolszewików było korzystne dla Niemiec, z którymi 3 marca 1918 r. bolszewicy podpisali traktat pokojowy w Brześciu Litewskim. Rewolucja w Rosji była inspiracją dla wystąpień o charakterze rewolucyjnym w innych krajach, przez co stawała się zagrożeniem dla stabilności wewnętrznej niektórych europejskich państw (m.in. Niemcy i Węgry). Na drodze do światowej rewolucji „dyktatury proletariatu” stanęło niepodległe Państwo Polskie.

Żołnierze Armii Czerwonej! Nadszedł czas rozrachunku (...). Skierujcie swoje oczy na zachód. Na Zachodzie decydują się losy światowej rewolucji. Przez trupa białej Polski prowadzi droga ku ogólnoświatowej pożodze. Na bagnietach zaniesiemy szczęście i pokój masom pracującym. Na zachód! Ku decydującym bitwom, ku wielkim zwycięstwom!

Michaił Tuchaczewski, Smoleńsk, 2 lipca 1920 r.

Żołnierze bolszewicki przed Dumą Państwową w Piotrogradzie, 1917 r. (Library of Congress)

Od listopada 1918 r. armia bolszewicka przygotowywała się do marszu na zachód, aby wesprzeć ogniska komunistycznych rebelii w Europie Zachodniej. 4 stycznia 1919 r. bolszewicy zajęli Wilno i rozpoczęli działania wojenne przeciwko Polsce. Od połowy lutego 1919 r. ruszyła na Białorusi kontrofensywa wojsk polskich pod dowództwem gen. Stanisława Szeptyckiego. 16 kwietnia 1919 r. polskie formacje pod dowództwem gen. Rydza-Śmigłego oraz płk. Władysława Beliny-Prażmowskiego, rozpoczęły operację wyzwolenia Wileńszczyzny. 19 kwietnia 1919 r. oswobodzono Wilno.

WYPRAWA WILEŃSKA

Przeгляд wojska dokonany przez Józefa Piłsudskiego po zajęciu Wilna, kwiecień 1919 r. (NAC)

Naczelnik Państwa Józef Piłsudski witany przez ludność przy Ostrej Bramie w Wilnie, 27 kwietnia 1919 r. (NAC)

Przeгляд wojska dokonany przez Józefa Piłsudskiego po zajęciu Wilna, kwiecień 1919 r. (NAC)

Wielki szloch tego tłumu, klęczącego na ulicy. Spojrzałem na Komendanta. Stał twarzą zwrócony do obrazu, oparty na szabli, nasrożony i... spod nasrożonych brwi ciężka łza spływała mu na wąsy. Śmigły za nim miał jakiś nerwowy tick na twarzy. Twarz drgała i też łzy ciekły mu po twarzy. A Belina beczał po prostu jak smarkacz.

Tadeusz Świącicki

WALKI W 1919 ROKU I ZDOBYCIE DYNEBURGA

Wojsko polskie na Łotwie podczas tzw. operacji Zima, styczeń 1920 r. (CAW WBH)

Polska załoga twierdzy Dyneburg, 1920 r. (CAW WBH)

Wiosną i latem 1919 r. gen. Stanisław Szeptycki, dowódca Frontu Litewsko-Białoruskiego, dowodził walką z bolszewikami na wschodzie. 9 sierpnia zajął Mińsk, 29 sierpnia Bobrujsk, 11 września Borysów, 22 września Połock. W październiku i listopadzie 1919 r. trwały negocjacje pokojowe, które przerwano w grudniu 1919 r. wskutek sukcesów armii bolszewickiej w walce z białą armią gen. Antona Denikina. 30 grudnia 1919 r. zawarto sojusz wojskowy między Polską a Republiką Łotewską. Wojsko polskie wsparło Łotyszów w walce z bolszewikami w czasie tzw. operacji Zima. 3 stycznia 1920 r. armia polska gen. Rydza-Śmigłego przy wsparciu sił łotewskich oswobodziła Dyneburg, a następnie usunęła siły bolszewickie z Łatgalii.

Czołg francuskiej produkcji Renault FT-17 z 1 Pułku Czołgów pod Dyneburgiem, 1919 r. (CAW WBH)

Żołnierze polscy w okopach pod Dyneburgiem, 1919 r. (CAW WBH)

WYPRAWA KIJOWSKA

21 kwietnia 1920 r. w Winnicy zawarto umowę między rządami Polski i Ukraińskiej Republiki Ludowej, a trzy dni później podpisano porozumienie wojskowe. Polska uznawała niepodległość Ukraińskiej Republiki Ludowej i dyktatoriat atamana Symona Petlury. Linią graniczną między Polską a Ukrainą miała być rzeka Zbrucz. 25 kwietnia 1920 r. połączone siły polsko-ukraińskie rozpoczęły operację zbrojną, dążąc do zajęcia Kijowa. Ponadto celem wspólnie podjętych działań zbrojnych było zniszczenie sowieckich armii Frontu Południowo-Zachodniego oraz uzyskanie poparcia Ukraińców dla rządu Symona Petlury i utworzenie armii ukraińskiej, która mogłaby przystąpić do walki z Sowietami. Józef Piłsudski objął dowództwo frontu, a siły polskiej 3 Armii pod dowództwem gen. Edwarda Rydza-Śmigłego prowadziły główną ofensywę. 7 maja 1920 r. zdobyto Kijów, gdzie 9 maja 1920 r. odbyła się wspólna defilada wojsk polskich i ukraińskich.

Defilada kawalerii polskiej w Kijowie, 9 maja 1920 r. (CAW WBH)

Rzeczpospolita Polska weszła na drogę okazania realnej pomocy Ukraińskiej Republice Ludowej w jej walce z moskiewskimi bolszewikami-okupantami, dając możliwość u siebie formować się oddziałom jej armii, i ta armia idzie teraz walczyć z wrogami Ukrainy.

Fragment odezwy atamana Symona Petlury, 26 kwietnia 1920 r.

Defilada artylerii polskiej w Kijowie, 9 maja 1920 r. (CAW WBH)

Sojusznicze wojska ukraińskie pod dowództwem atamana Symona Petlury (w głębi trzeci od lewej) po wkroczeniu oddziałów wojsk polskich do Kijowa, 10 maja 1920 r. (CAW WBH)

ODWRÓT

27 maja 1920 r. skoncentrowane pod Humaniem oddziały 1 Armii Konnej dowodzone przez Siemiona Budionnego rozpoczęły atak na polskie oddziały. 5 czerwca 1920 r. „Konarmia” przełamała front pod Samhorodkiem i rozpoczęła energiczny marsz na tyły polskich jednostek. 4 lipca 1920 r. na Białorusi ruszyło główne uderzenie wojsk sowieckich Frontu Zachodniego, dowodzonego przez Michaiła Tuchaczewskiego, na polskie armie Frontu Północno-Wschodniego. Systematyczne oskrzydłujące uderzenia wojsk sowieckich na polskie pozycje spowodowały konieczność nieustannego wycofywania się polskich oddziałów z linii frontu. Armia Czerwona odrzuciła wojsko polskie na linię Bugu i Narwi, pokonując w miesiąc dystans ponad 400 km. 10 sierpnia 1920 r. linia frontu niebezpiecznie zbliżyła się do stolicy Rzeczypospolitej – osiągnęła linię Mławy, Przasnysza, Wyszkowa i Siedlec.

Msza polowa odprawiana przez kapelana 5 Pułku Piechoty Legionów ks. Ziółkowskiego w czasie odwrotu spod Kijowa, lipiec 1920 r. (CAW WBH)

Wplyw tego marszu był olbrzymi. Pan Tuchaczewski chce go porównać do marszu armii niemieckiej w kierunku na Paryż. Istotnie ten nieustanny robaczkowy ruch większej ilości nieprzyjaciela, przerywany od czasu do czasu jak gdyby skokami, trwający tygodnie, sprawia wrażenie czegoś nieodpartego, nasuwającego się jak jakaś ciężka potworna chmura, dla której przegrody się nie znajdzie. Jest w tym coś beznadziejnego, łamiącego wewnętrzne wartości człowieka i tłumu. Pod wrażeniem tej nasuwającej się chmury gradowej łamało się państwo, chwiały się charaktery, miękły serca żołnierzy.

J. Piłsudski, *Rok 1920*

Przeprawa przez Niemen 10 pułku artylerii lekkiej, lipiec 1920 r. (CAW WBH)

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

TYMCZASOWY KOMITET REWOLUCYJNY POLSKI

23 lipca 1920 r. powstał w Rosji Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski „Polrewkom”. 2–3 sierpnia 1920 r. pojawili się w Białymstoku jego przedstawiciele, z przewodniczącym Julianem Marchlewskim oraz Feliksem Dzierżyńskim i Feliksem Konem. Obwieścili *Manifest Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski*, utworzenie „Socjalistycznej Polski Rad Robotniczych” i przejęcie władzy na „ziemiach polskich”.

Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski – „Polrewkom”, początek sierpnia 1920.
W środkowym rzędzie od lewej: Iwan Skworcow-Stiepanow, Feliks Dzierżyński, Julian Marchlewski, Feliks Kon.
(domena publiczna – Polona.pl)

Bohaterowie, na Warszawę – plakat bolszewicki, 1920 r. (AAN)

Waleczna Armia Czerwona wkroczyła na terytorium Polski. Wyrażając na wasze ręce wdzięczność za tę skuteczną pomoc, uważam za swój obowiązek poinformować Was, że do kierowania pracami na terytorium wyzwolonym od panów utworzono Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski pod przewodnictwem tow. Juliana Marchlewskiego przy udziale członków komitetu tow. Tow. Feliksa Dzierżyńskiego, Feliksa Kona, Edwarda Próchniaka i Józefa Unszlichta. Kierując się przykładem i doświadczeniem Czerwonej Rosji, mamy nadzieję w najbliższym czasie doprowadzić szczęśliwie do końca sprawę wyzwolenia robotniczo-chłopskiej Polski i zatknąć Czerwony Sztandar rewolucji nad najbliższą Rosji twierdzą imperializmu i reakcji.

Fragment listu Juliana Marchlewskiego do Włodzimierza Lenina

POLSCY DOWÓDCY BITWY WARSZAWSKIEJ

Naczelnny Wódz marsz. Józef Piłsudski i gen. Edward Rydz-Śmigły, (NAC)

To zwycięstwo, które jest powodem wielkiego święta w Warszawie, jest zwycięstwem polskim. Przewidujące operacje wojskowe zostały wykonane przez generałów polskich na podstawie polskiego planu operacyjnego. Moja rola, jako też rola oficerów z misji francuskiej, ograniczyła się do wypełnienia kilku braków w szczegółach wykonania. Współpracowaliśmy z najlepszą chęcią w tym zadaniu. Nic ponadto. To bohaterski naród polski sam siebie uratował. Francja ma dosyć własnej chwały wojennej i nie ma roszczeń do chwały przyjacielskiej Polski.

General Maxime Weygand o zwycięstwie pod Warszawą

Pod wpływem niepowodzenia w walce z nacierającymi oddziałami bolszewickimi Michaiła Tuchaczewskiego Wódz Naczelnny marszałek Józef Piłsudski wprowadził zmiany w dowodzeniu. 22 lipca 1920 r. powołał na Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego gen. Tadeusza Rozwadowskiego. Dowódcą Frontu Północno-Zachodniego został gen. Józef Haller. Doradcą Naczelnego Dowództwa został francuski generał Maxime Weygand. W Bitwie Warszawskiej dowodzili również: gen. Władysław Sikorski – 5 Armią (osłona Warszawy z północnego zachodu), gen. Władysław Latinik – 1 Armią (obrona linii przedpola Warszawy) oraz gen. Bolesław Roja – 2 Armią (obrona linii Wisły od Warszawy do Dębłina). Frontem Środkowym – 3 i 4 Armią – dowodził gen. Edward Rydz-Śmigły. Dowództwo kontruderzenia grupy manewrowej znad Wieprza przypadło w udziale Naczelnemu Wodzowi marsz. Józefowi Piłsudskiemu i gen. Edwardowi Rydzowi-Śmigłemu. Frontem południowym dowodził gen. Wacław Iwaszkiewicz-Rudoszański.

General Józef Haller, Generalny Inspektor Armii Ochotniczej w 1920 r., dowódca Frontu Północnego, przewodniczący Obywatelskiego Komitetu Wykonawczego Obrony Państwa (w pociągu z lewej strony) w otoczeniu sztabu (NAC)

General Tadeusz Rozwadowski (szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego podczas Bitwy Warszawskiej w 1920 r.) w trakcie objazdu frontu pod Warszawą, sierpień 1920 r. (CAW WBH)

General Władysław Sikorski, dowódca 5 Armii oraz literat Juliusz Kaden-Bandrowski obserwują przemarsz dywizji ochotniczej w Nasielsku, 19 sierpnia 1920 r. (CAW WBH)

ARMIA OCHOTNICZA

3 lipca 1920 r. Rada Obrony Państwa podjęła decyzję o utworzeniu Armii Ochotniczej dowodzonej przez gen. Józefa Hallera i wezwała polskich obywateli, aby do niej wstępowali. W Bitwie Warszawskiej i kontr-ofensywie znad Wisły, Wkry i Wieprza wzięli udział m.in. uczniowie, studenci, korporanci, Ochotnicza Legia Kobiet, robotnicy, ochotnicze formacje policji państwowej, Straż Obywatelska. W sumie ponad 100 tys. żołnierzy.

Oddział kosynierów Stowarzyszenia Robotników Niezależnych defiluje przed gen. Józefem Hallerem w dniu święta Armii Ochotniczej. Warszawa, 18 lipca 1920 r. (CAW WBH)

Wymarsz warszawskiej młodzieży gimnazjalnej na front. Warszawa-Praga, sierpień 1920 r. (CAW WBH)

Żołnierze Armji Ochotniczej! (...)
Przyszła zatem teraz kolej na Was,
którzy jako ochotnicy, wspomódcz
pragniecie Armję czynną i wspólnie
z nią chcecie walczyć. Powstałiście
dla obrony ziem Polskich, dla obrony
życia i mienia obywateli, dla obrony
wolności i najświętszych ideałów
Polski przed zalewem barbarzyństwa
i nieubłagalnej zemsty nad naszą
Ojczyzną. (...)
A zatem jak powstańcy 63 roku,
którzy razem z nami stoją w szeregach
nosić będziecie zaszczytną kokardę
powstańczą. (...)
Hasło ochotnika – „w bój!”
Odzew – „Na zwycięstwo!”
Tak się pozdrawiać będziemy!
Bóg z wami!

Jasio Nowiński – jeden z
małoletnich ochotników, lipiec-
sierpień 1920 r. (NAC)

OBRONA WISŁY (WŁOCŁAWEK, PŁOCK)

Włocławek rozpaczliwie bronił się z okopów, przekopanych przez ulice nabrzeżne. Bolszewicy zasypywali miasto huraganem pocisków. Wisły jednak nie przeszli. W okopach bronił się kto żył. Cywilni, żołnierzy szczupła garstka, policjanci, milicja, ochotnicy. Kobiety i dzieci, przemykając się od bramy do bramy, mimo kul i pocisków donosiły amunicję, żywność, chleb, kawę – aż do samych okopów. Jedna dziewczyna straciła obie nogi od granatu bolszewickiego.

List ppor. Kazimierza Mitery do rodziny

Przekopy uliczne i nasypy wzniesione przez obrońców Płocka, 18 sierpnia 1920 r. (CAW WBH)

Zadaniem najbardziej wysuniętych na zachód formacji bolszewickich w połowie sierpnia 1920 r. było obejście Warszawy od Północy, przekroczenie linii Wisły i wyjście bezpośrednio na tyły polskich wojsk. W dniach 15–18 sierpnia 1920 r. obrońcy Włocławka skutecznie powstrzymali przeprawę bolszewickich oddziałów przez Wisłę 18–19 sierpnia 1920 r. III Korpus kawalerii Gaj Chana podjął próbę przekroczenia Wisły w Płocku. Ten atak, po heroicznej obronie, również został odparty przez mieszkańców miasta i oddziały wojska polskiego.

13 sierpnia 1920 r. oddziały 16 Armii bolszewickiej zaatakowały Radzymin i przełamały polską obronę. W dniach 14 i 15 sierpnia toczyły się zacięte walki na przedpolu Warszawy. obrońcom udało się zatrzymać i wyprzeć z Radzimina formacje bolszewickie. Pod Ossowem zginął ks. Ignacy Skorupka, kapelan ochotnik z 236 Pułku Piechoty Armii Ochotniczej. 14 sierpnia ruszyła kontrofensywa 5 Armii gen. Władysława Sikorskiego znad Wkry, atakując główne siły bolszewików próbujące obejść Warszawę od północnego zachodu.

Czekają nas jeszcze ciężkie ofiary, ale niezadługo – do piętnastego, w dzień Naszej Królowej, losy odwrócą się w naszą stronę.

Ks. Ignacy Skorupka

Ksiądz Ignacy Skorupka, kapelan Armii Ochotniczej, zginął 14 sierpnia 1920 r. pod Ossowem. (Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie/ Ośrodek KARTA)

WALKI NA PRZEDPOLACH WARSZAWY

W bitwie pod Ossowem młodociany żołnierz nie wytrzymał ataku i zaczął się cofać. Cofali się oficerowie i dowódca pułku. Wtedy ks. Skorupka zebrał koło siebie kilkunastu chłopców i z nimi poszedł naprzód. Widząc cofającego się dowódcę pułku, krzyknął do niego: „Panie pułkowniku, naprzód!. A ksiądz? Zapytał pułkownik. Panie pułkowniku, za mną!. Chłopcy za mną!”. Poszli naprzód. Wielu poległo; padł rażony granatem i ks. Skorupka.

Kard. Aleksander Kakowski, według relacji zbieranych wśród rannych pod Ossowem

Bitwa dziś rozpoczęta pod Warszawą i Modlinem decydować będzie o losach dalszych całej Polski. Albo rozbijemy zupełnie dzicz bolszewicką i udaremnimy tym samym zamach sowiecki na niepodległość Ojczyzny i byt Narodu, albo ciężka niedola i nowe jarzmo czeka nas wszystkich bez wyjątku. Ale my stolicy nie damy, Polskę od nich oswobodzimy i zgotujemy tej czerwonej hordzie takie przyjęcie, żeby nic z nich nie zostało.

Fragment rozkazu gen. Tadeusza Rozwadowskiego

General Józef Haller na froncie pod Radzyminem, sierpień 1920 r. (CAW WBH)

SOJUSZNICY

Kapitan Merian Caldwell Cooper, jeden z dowódców 7 Eskadry Myśliwskiej im. Tadeusza Kościuszki, kawaler orderu Virtuti Militari (Bill Simpson/Amberley Publishing/East News)

Reprodukcja portretu płk. Adriana Carton de Wiarta (1880–1963), namalowanego przez Wojciecha Kossaka (domena publiczna)

Bitwa pod Warszawą została nazwana Cudem nad Wisłą i trzeba powiedzieć, że nigdy cud nie zdarzył się w odpowiedniejszej chwili, bowiem gra toczyła się o ogromną stawkę. Gdyby Warszawa upadła, Polska, a także większa część Niemiec i Czechosłowacja stałyby się krajami komunistycznymi.

Adrian Carton de Wiart (1880–1963), członek brytyjskiej misji wojskowej w Polsce

Przyjechaliśmy, żeby walczyć dla Polski na prawach i z obowiązkami polskich oficerów. Nic ponadto. Tego wieczoru nasz personel przechwycił sprawozdanie, w którym bolszewicki generał wyjaśniał, że jego natarcie [...] nie powiodło się na skutek dezorganizacji spowodowanej atakiem trzydziestu polskich samolotów. W rzeczywistości było nas w sumie ośmiu – pięć bombowców i trzy myśliwce.

kpt. Merian Caldwell Cooper jeden z dowódców 7 Eskadry Myśliwskiej im. Tadeusza Kościuszki, składającej się m.in. z amerykańskich pilotów ochotników.

Członkowie Misji Międzysojuszniczej do Polski, sierpień 1920. W pierwszym rzędzie od lewej: lord Edgar Vincent D'Abernon, Jean Jules Jusserand, gen. Maxime Weygand, Maurice Hankey (domena publiczna)

Naczelnik Państwa Józef Piłsudski odznacza oficerów krzyżem Virtuti Militari V kl. Od lewej: gen. Tadeusz Rozwadowski, gen. Stanisław Haller, płk. Tadeusz Piskor, płk. Cedric Erald Fauntleroy – dowódca 7 Eskadry Myśliwskiej im. Tadeusza Kościuszki (NAC)

14 sierpnia 1920 r. 5 Armia gen. Władysława Sikorskiego rozpoczęła kontrofensywę znad Wisły i Wkry w kierunku Zegrza i Nasielska, a następnie w kierunku Ciechanowa. 15 sierpnia 203 Ochotniczy Pułk Ułanów w trakcie zagonu na Ciechanów rozpedził sztab bolszewickiej 4 Armii i zniszczył jego radiostację, przerywając łączność między 4 Armią a dowództwem Frontu Zachodniego. Pomogło to armii gen. Sikorskiego, wspartej czołgami oraz samochodami pancernymi, rozbić prawe skrzydło Frontu Zachodniego (odbito Ciechanów i Mławę). 16 sierpnia 1920 r. znad Wieprza w kierunku północnym, ruszyła kontrofensywa grupy manewrowej marsz. Józefa Piłsudskiego i gen. Edwarda Rydza-Śmigłego, która weszła w lukę w sowieckim ugrupowaniu dozorowaną przez tzw. Grupę Mozyrską. 17 sierpnia 1920 r. ruszyło natarcie II Grupy Uderzeniowej z Wesołej pod Warszawą na Mińsk Mazowiecki. Kontrofensywa zaskoczyła dowództwo sowieckie, a podległe mu formacje w popłochu wycofywały się na wschód i północ.

ZWYCIĘSKA KONTROFENSYWA

16 sierpnia rozpocząłem atak, o ile w ogóle atakiem nazwać to można. Cały dzień spędziłem w samochodzie głównie przy lewoskrzydłowej 14 Dywizji, zbierając ciągłe dane i wrażenia swoje oraz moich podwładnych. Nie mogę nie powiedzieć, że tego dnia wieczorem, gdy wszystkie już dywizje przebiegły po dobrych trzydziści kilometrów ku północy, główną zagadką, którą chciałem sobie rozstrzygnąć, była tajemnica tak zwanej Grupy Mozyrskiej, właściwie nie było jej wcale.

Józef Piłsudski

Józef Piłsudski w samochodzie, z którego dowodził kontrofensywą znad Wieprza, 16–26 sierpnia 1920 r. (NAC)

OSTATNIE BITWY I TRAKTAT RYSKI

Zwycięska polska kontrofensywa w sierpniu 1920 r. spowodowała załamanie się ofensywy wojsk sowieckich. Idąca na Lwów w połowie sierpnia 1920 r. I Armia Konna Siemiona Budionnego zbyt późno została skierowana w stronę uderzających znad Wieprza oddziałów polskich. 31 sierpnia 1920 r. pod Komarowem, gdzie stoczono ostatnią wielką bitwę kawaleryjską XX w., „Konarmię” rozbiła 1 Dywizja Kawalerii płk. Juliusza Rómmla. W połowie sierpnia ruszył na wschód polski front, a celem głównym stało się rozbięcie sił sowieckich, zgrupowanych na linii Niemna. Po stoczeniu ciężkich walk 25 sierpnia 1920 r. Polacy zdobyli Grodno, po czym polska Grupa Uderzeniowa ruszyła na Lidę, na głębokie tyły nieprzyjaciela. 1 Dywizja Piechoty Legionów zajęła 27 września 1920 r. Lidę, a sowiecka armia definitywnie wycofała się na wschód. 12 października 1920 r. wojsko polskie wkroczyło do Mińska i tego samego dnia podpisano w Rydze zawieszenie broni, obowiązujące formalnie od 18 października 1920 r.

Traktat pokojowy między Polską a Rosją bolszewicką, podpisany 18 marca 1921 r. w Rydze, określał przebieg granic między Polską a ZSRS: na północnym wschodzie na linii Dźwiny, a na południu na Zbruczu. Polska uzyskała Nowogródczynę, Polesie, Wołyń i zachodnie Podole. Rząd bolszewicki zobowiązał się do wypłaty odszkodowania 30 mln rubli oraz zwrotu zagrabionych dzieł sztuki. Obie strony zrzekły się wobec siebie wszelkich roszczeń terytorialnych.

Żołnierze!
Zrobiliście Polskę mocną,
pełną siebie i swobodną.
Możecie być dumni i zadowoleni
ze spełnienia swego obowiązku.
Kraj, co w dwa lata potrafi
wytworzyć takiego żołnierza,
jakim wy jesteście, może
spokojnie patrzeć w przyszłość.
Dziękuję wam raz jeszcze!

Fragm. rozkazu Józefa Piłsudskiego

Podpisywanie traktatu preliminarnego między Polską, Rosją Sowiecką i Ukraińską SRR w pałacu Czarnogłowców w Rydze, 12 października 1920 r. (CAW WBH)

Obraz *Bitwa pod Komarowem* Jerzego Kossaka. W bitwie stoczonej 31 sierpnia 1920 r. polska kawaleria pokonała 1 Armię Konną Siemiona Budionnego (Muzeum Wojska Polskiego)

Kawaleria polska w marszu na Lidę, wrzesień 1920 r. (CAW WBH)

Major Wincenty Kowalski (drugi z lewej), dowódca II batalionu 5 Pułku Piechoty Legionów, obserwuje przebieg bitwy pod Lidą. Widoczni również żołnierze 1 pułku artylerii polowej oraz 5 Pułku Piechoty Legionów, 28 września 1920 r. (CAW WBH)

SIŁY I STRATY POLSKICH I BOLSZEWICKICH FORMACJI

UCZESTNICZĄCYCH W BITWIE WARSZAWSKIEJ
W SIERPNIU 1920 R.

SIŁY POLSKIE:

około **121 TYS.** żołnierzy piechoty i artylerii
około **9,3 TYS.** żołnierzy kawalerii
około **60 TYS.** żołnierzy Armii Ochotniczej
około **1,9 TYS.** karabinów maszynowych
664 dział
49 czołgów
9 samochodów pancernych
40 samolotów
około **10** pociągów pancernych

SIŁY BOLSZEWICKIE:

około **125 TYS.** żołnierzy piechoty
około **7,5 TYS.** żołnierzy kawalerii
2,6 TYS. karabinów maszynowych
600 dział

STRATY

STRONA POLSKA:

4,5 TYS. zabitych
około **22 TYS.** rannych
10 TYS. zaginionych

Polskie straty w sierpniu 1920 r.
stanowiły niemal **20 PROC.** wszystkich strat Wojska Polskiego
w okresie od listopada 1918 do grudnia 1920 r.

STRONA SOWIECKA:

25 TYS. zabitych
60 TYS. w niewoli
około **30-45 TYS.** internowanych
przez Niemców w Prusach Wschodnich

Utrata ponad **66 PROC.** stanu osobowego
frontu Tuchaczewskiego ze stanu osobowego
na 1 sierpnia 1920 r.